

ZADAR I ČETVRTI KRIŽARSKI RAT

Ivan BOŽILOV
Nov Bugarski Univerzitet – Sofija

UDK 94(497.5 Zadar)“11/12“
Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 12. IX. 2008.

Na osnovi podataka navedenih u spisima Geoffroya De Villehardouina i Roberta de Clarija, dvaju povjesničara Četvrtoga križarskog rata, rekonstruira se priprema pohoda i njegov početak (1201.-1203). Autorova pozornost usmjerena je na događaje u Mlecima u proljeće/ljeto 1202. g. koji su doveli do skretanja pohoda. U središtu ovih događaja je Zadar. Osvajanje grada (u studenom 1202. g.) pod pritiskom Mletačke Republike prvi je korak prema ispunjenju novih planova križarske vojske. A sporazum među križarima i Aleksijem Anđelom, sinom bizantskog imperatora Izaka II. Anđela, koji je bio sklopljen u Zadru (u siječnju 1203. g.) usmjerio je križarsku vojsku prema bizantskoj prijestolnici Konstantinopolu. Analiza izvora razotkriva pozicije triju snaga čiji su zajednički napori prouzročili uništavanje Bizantskog Imperija: francuski poklonici, papinstvo i Mleci.

Ključne riječi: Zadar, Četvrti križarski rat, Inocent III., Mletačka Republika

O Četvrtom križarskom ratu – od prvih propovijedi Foulquesa de Neuillyja (1198.) o organiziranju novog pohoda prema svetim mjestima do osvajanja Konstantinopola (12. travnja 1204.) – pisalo se već puno. U jednom novom članku – on će svakako povećati opširnu bibliografiju – Zadar je dospio u prvi plan.¹ Je li to slučajno? I ako nije slučajno – zašto? Jer je Zadar simbol skretanja rata; znak promjene ratnog cilja i križarskih poteza čiji je krajnji rezultat u potpunoj kontradikciji s prvobitnim planovima pape Inocenta III. i emocionalnim propovijedima svetog čovjeka „monseigneur Foulquesa“. Jer je do tog trenutka – kada je flota krenula iz Mletaka prema Zadru – moguće još govoriti o križarskom pohodu u pravom smislu tog pojma utvrđenog u prethodnim trima pohodima: „s početka dvanaestog stoljeća putovanje prema Svetoj zemlji postalo je običajem, nadom u dobrobit, institucijom.“² Jer nakon

¹ Osnovna literatura o Zadru i križarima: Stjepan ANTOLJAK, Pad i razaranja Zadra u IV. križarskom ratu, *Radovi, Razdio društvenih znanosti*, 5, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet u Zadru, 1973./74., 57-87. Od novijih publikacija pozornost zaslužuju: Nada KLAIĆ – Ivo PETRICIOLI, *Zadar u srednjem vijeku*, Zadar, 1976., 175-184; *Povijest Hrvata*, 1, Srednji vijek, Zagreb, 2003., 195-198 (Tomislav RAUKAR); Krešimir KUŽIĆ, *Hrvati i križari. Križarski pohod hrvatsko-ugarskoga kralja Andrije II i austrijskoga vojvode Leopolda IV. iz 1217. godine s osvrtom na dodire Hrvata s križarskim pohodima*, Zagreb, 2003., 32-33. Kako bi se moglo i očekivati, u središtu pozornosti hrvatskih autora više je sudbina Zadra nego povijest samoga Križarskog rata.

² Georges DUBY, *Les trois ordres ou l'imaginaire du féodalisme*, Paris, 1978. (1986.), 246.

osvajanja Zadra, a osobito nakon sporazuma s Aleksijem Anđelom moguće je i mora se govoriti o pohodu za osvajanje Konstantinopola.³ Jer umjesto da prihvate ponovno otkriveni mit o zemaljskom Jeruzalemu, hodočasnici su neumoljivo razrušili jedan odavno poznati mit – taj o Novom Jeruzalemu – *Roma Nova* ili *Altera Roma* – to jest Konstantinopol, i o *aeternitas Imperii* – Bizantu.

Kada, kako i zašto se Zadar pojavio u planovima Mlečana i križara? Početak je bio u proljeće 1202. godine. Ali da bismo razumjeli događaje, moramo se vratiti jednu godinu unatrag, kada su šestorica poslanika viteza,⁴ koji su već bili prihvatili križ i mletačkog dužda Enrica Dandola, potpisali ugovor koji je morao jamčiti prijevoz hodočasnika od Republike San Marca do „Babilona u Egiptu“.⁵ Osnovni parametri tog sporazuma koji je odredio sudbinu zamišljenog pohoda, dobro su poznati. Ponovit ću najvažnije klauzule kako ih je zapisao Villehardouin. Mletačka Republika zadužila se da u roku od jedne godine od dana potpisivanja sporazuma pripremi flotu sastavljenu od juisijera i nefova koja bi prevozila 4.500 vitezova zajedno s njihovim konjima, 9.000 štitonoša i 20.000 narednika bez konja. Cijena te usluge bila je devedeset četiri tisuće srebrnih maraka.⁶

³ Geoffroy De VILLEHARDOUIN i Robert de CLARI – dva glavna povjesničara pohoda – izdvajaju u prvi plan u naslovima svojih spisa osvajanje Konstantinopola. U jednom od najstarijih rukopisa Villehardouinova spisa (Paris – Bibl. Nationale fonds français 4972) postoji bilješka u kojoj čitamo: „Historia in lingua franciosa de la espeditione de Franciosi in Hierusalem et Constantinopoli.“ Naslov drugog izdanja (od prvog, mletačkog izdanja koje je tiskano 1572. nema sačuvanih primjeraka): *L'Histoire de Geoffroy De Villehardouin, maréchal de Champagne et de Romanie, de la Conquête de Constantinople par le barons français associez aux Vénitiens, l'an 1204...* Paris, 1585. Prema Jeanu Lougnonu naslov Villehardouinova spisa je nepoznat, ako je čak autor uopće formulirao naslov. Rukopisi mletačkog podrijetla vjerojatno su nosili naslov *Livre de la Conquête de l'Empire du Romanie*; Naslov Flamanskih rukopisa bio je: *Histoire de l'empereur Baudouin de Constantinople*. Vidi: Geoffroy De VILLEHARDOUIN, *Histoire de la Conquête de Constantinople suivi De ceux qui se croisèrent et Comment le marquis de Montferrat devint leur Seigneur par Robert de Clari. Texte établi et présenté par Jean Lougnon*, Paris, 1981., 28. Robert de Clari je otvoreniji: „Ici commence les prologues de Constantinople, Comment elle fu prise“, tj. „Ovdje počinje prolog o Konstantinopolu i kako je on bio osvojen.“ Vidi: Kopenhagen – Kraljevska biblioteka, cod. 487, f. 100; Robert de CLARI, *La Conquête de Constantinople*, Editée par Ph. Lauer, Paris, 1947.

⁴ Poslanici su navedeni u: G. De VILLEHARDOUIN, *La Conquête de Constantinople*. Editée et traduite par Edmond Faral. T I., Paris, 1938. (cinquième tirage: 1973.), § 12. Komentari i literatura: Жофроя дьо Виллардуен. *Завладяването на Константинопол*. Предговор, превод от старофренски и бележки: Ив. Божилов, София, 1985. (2000.).

⁵ Babilon u Egiptu, odnosno Kairo. Namjera da se iskrca u Egipat nije navedena u službenom ugovoru između Mletačke Republike i križara (G. De VILLEHARDOUIN, I., Appendice I, 215-217), ali je vidljiva u: Robert de CLARI, § V, 6; § VI, 7.

⁶ Dosta je već pisano o cijeni koju su križari morali platiti. Prema Villehardouinu Mlečani su zatražili po 4 marke za konja, odnosno 18.000 maraka, i po 2 marke za čovjeka, odnosno 67.000 ili ukupno 85.000 srebrnih maraka (G. De VILLEHARDOUIN, § 21) Odmah nakon toga on izjavljuje: „cijela svota troškova koja je bila zatražena, ovdje je pred vama u iznosu od devedeset i četiri tisuće maraka“ (§ 22) Ova je svota navedena u dva od ukupno šest osnovnih rukopisa (O i A), a objasnio ju je E. Faral na sljedeći

U proljeće 1202. godine (oko Duhova prema Villehardouinu, ili nakon Uskrsa, kao što piše Robert de Clari) francuski su hodočasnici krenuli prema Mlecima. Kada su tamo stigli, nastanili su se na otoku Sveti Nikola. Uskoro se pojavio prvi problem: „I flota, koju su oni [Mlečani] pripremili, bila je tako bogata i tako lijepa, kakvu ni jedan kršćanin nije vidio – niti ljepšu, niti bogatiju; u stvari, bilo je nefova, galija i juisijera tri puta više nego što je to bilo potrebno ljudima iz vojske.“ Problem nisu stvorili Mlečani, koji su ispunili uvjete ugovora, nego oni križari koji nisu došli u Mletke jer su krenuli, samostalno ili u grupama, prema Siriji i Palestini. Teško je utvrditi koliko je točno bilo križara koji su se okupili u Mlecima.⁷ Prema onome što je pisao Villehardouin o odnosu između brodova i križara, suvremeni istraživači računaju da je ukupno bilo oko 12-15.000 vojnika. Važnija je bila posljedica toga značajnog smanjivanja hodočasnika: kada se moralo naplatiti Mlečanima, nedostajale su trideset četiri tisuće maraka (Villehardouin, § 61). Bila je to vrlo teška situacija iz koje je izlaz našao Enrico Dandolo. Dužd je izjavio svojim sugrađanima da će Mletačka Republika biti okrivljena ako odbije prevoziti križare koji nisu ispunili ugovor iz 1201. godine. (Mi i naša zemlja: Villehardouin, § 62). Zato je predložio sljedeće: „Mađarski nam je kralj odnio Zaru (Zadar) u Esklavoniji, jedan od najbolje utvrđenih gradova u svijetu; i nikada, ma kakvu vlast imali, on nam ne će biti vraćen, osim preko ovih ljudi. Stoga im predložimo da nam pomognu osvojiti ga, a mi ćemo njima ponuditi odgađanje za te trideset četiri tisuće maraka koje nam duguju, dok nam Bog ne dopusti da ga osvojimo mi i oni“ (Conquerre ensemble nos et ils – Villehardouin, § 63).⁸ Prijedlog mletačkog dužda iznenadio je križare i izazvao kaos među njima. Ali Villehardouin jedino nagovještava teškoće i optužuje one „koji su poželjeli da se vojska podijeli“. I odmah

način: to je prvobitni zahtjev Mlečana i svota od 94.000 dobivena je pri kalkulaciji: 4 marke za konja ($4.500 \times 4 = 18.000$), 4 marke za viteza, dakle isto 18.000 i po 2 marke za štitonošu i narednika bez konja: $29.000 \times 2 = 58.000$ ili ukupno $18.000 + 18.000 + 58.000 = 94.000$ maraka. Kasnije su Mlečani smanjili cijenu vitezova na 2 marke. Informacija Roberta de Clarija je drugačija (§ VI, 7.): Na početku su Mlečani zatražili 100.000 maraka, ali kako su poslanici križara izjavili da je ta svota za njih prevelika, obje su se strane dogovorile za 87.000 maraka. Nakon toga je Dandolo zatražio 25.000 maraka za pretplatu (G. De VILLEHARDOUIN, § 32, piše o 2.000 maraka koje su križari posudili od mletačkih bankara)

⁷ Ovdje je već riječ o kalkulacijama suvremenih znanstvenika jer su izvori nejasni i nepouzdana. Prema Villehardouinu u Mlecima se okupilo tri puta manje od predviđenih 33.500 ljudi, odnosno oko 10-12.000 (§ 56) Robert de Clari piše (§ XI, 9) da se od dogovorenih 4.500 vitezova u Mlecima okupilo 1.000, a da je od predviđenih 100.000 pješaka došlo 50-60.000 ljudi. Jedan od najboljih znalaca pohoda Jean Lounnon prihvaća da je vitezova bilo malo više od jedne trećine i malo manje od polovice, dakle, oko 2.000 ljudi (Jean LOUGNON, *Les compagnons de Villehardouin. Recherches sur les croisades de la quatrième croisade*, Genève, 1978., 5, bilj. 11). Ako dodamo i 2.000 štitonoša, dobit ćemo brojku 4.000. Ali koliko je bilo pješaka, nije moguće utvrditi.

⁸ Jean Richard tvrdi da je suglasnost hodočasnika o sudjelovanju u osvajanju Zadra bila osnova odgađanja plaćanja ostale svote od 34.000 marke. Navedeni pasus od Villehardouina ne dopušta sličnu tvrdnju. Nigdje se kasnije ne spominje plaćanje duga: sporazum s Aleksijem Anđelom (§ 93) potvrda je ugovora sa strane Izaka II. Anđela (§ 188), kao i Sporazum iz ožujka 1204. o podjeli Bizanta.

nakon toga završava: „Ali usprkos tome sporazum je bio sastavljen i potpisan“ (Villehardouin, § 63).⁹ Jesu li se zaista sporovi među križarima tako brzo smirili ili je Villehardouin sakrio velik dio istine, teško je reći. Poražavajuća je, dakako, lakoća s kojom su križari prihvatili prijedlog Enrica Dandola.¹⁰ Tako je sudbina Zadra, ali istodobno i pohoda, bila određena.

Nakon što je odluka bila donesena, saveznici su pristupili njezinu ostvarivanju. Na dan Saint Rémyja, 9. listopada 1202. (Villehardouin, § 76) flota sastavljena od nefova, juisijera i 50 galija Mlečana, pod vodstvom Enrica Dandola, krenula je iz Mletaka (na brodove je bilo natovareno više od tristo opasnih oružja). Villehardouin i Robert de Clari ne kriju svoje ushićenje flotom: „I svi, veliki i mali, plakali su od zanosa i velike radosti koja je ih obuzela, a svi su Mlečani i klerkovi pjevali *Veni Creator Spiritus*.“¹¹ Plovidba je trajala oko mjesec dana, očigledno s prekidima: saveznici su osvojili Trst i Milje (Muggia), a nakon toga i Pulu (Poles – Robert de Clari, XIII, str. 13). Uoči dana Svetog Martina (11. studenog) flota je stigla do Zadra i osvojila je njegovu luku. Stanovnici grada bili su iznenađeni križarima.¹² Oni su imali dovoljno vremena ustanoviti smjer kretanja flote i preuzeti prijeko potrebne mjere. Prema Robertu de Clariju oni su zatražili i dobili iz Rima pisma koja su prijetila svakom tko bi pokušao ratovati protiv njih i nanio im neke štete, da će biti izopćen iz Crkve.¹³ Kada se to dogodilo? Kada su u Zadru saznali o namjerama Mlečana i Francuza koji su već putovali prema gradu ili znatno ranije? Još kada su se križari okupili u Mlecima i dogovarali se s njihovim upravnicima o zajedničkom djelovanju protiv dalmatinskog grada? Teško je pronaći kategoričan odgovor. Toma Arhiđakon – jedini hrvatski autor koji piše o osvajanju Zadra – ne spominje ništa o mogućoj vezi s Rimom. Istodobno splitski povjesničar ne propušta napomenuti neprijateljski odnos zadarskog stanovništva prema Republici Sv. Marka koji je bio isprovociran mletačkim činom.¹⁴

Enrico Dandolo nije bio dirnut pismima koja su mu stanovnici Zadra pokazali, te nije odustao od napada na grad, jer je taj napadaj odavno bio zamišljen i organiziran.

⁹ Robert de Clari je jasniji: „Seigneurs, rekao je on [Dandolo], mi smo se konzultirali, ja i moji ljudi, na taj način da ako vi želite časno nam obećati naplatiti tih trideset i šest tisuća maraka koje nam dugujete u zamjenu za prvo osvajanje koje ćete izvršiti s vaše strane, mi ćemo vas prevoziti preko mora.“ (R. de CLARI, § XII, 11).

¹⁰ R. de CLARI: § XIII, 12, „... ali ostali iz vojske, osim najviših dužnosnika, nisu znali o toj odluci.“

¹¹ *Isto*, § XIII, 12-13.

¹² O odnosima Zadra i Mletaka, osim navedenog u prvoj fusnoti članka St. Antoljaka vidi: N. KLAJČ – I. PETRICIOLI, Zadar u srednjem vijeku, 161-174; Grga NOVAK, *Prošlost Dalmacije*, Zagreb, 2001., 129-131.

¹³ R. de CLARI, § XIV, 14.

¹⁴ Toma ARHIĐAKON, *Historia Salonitana. Povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika*. Predgovor, latinski tekst, kritički aparat i prijevod na hrvatski jezik Olga PERIĆ. Povijesni komentar Mirjana MATIJEVIĆ-SOKOL, Split, 2003., XXIV, 3, 128, 16-26.

Ili bar tako tvrdi Robert de Clari. Nije ga ni obuzdala intervencija Guya, opata des Vaux de Cernay (iz reda Cîteaux/, koji se nije ustručavao izjaviti: „Ja vam zabranjujem napadati taj grad u ime rimskoga pape jer je to grad kršćana, a vi ste hodočasnici“ (Villehardouin, § 83). U pet dana zidovi su Zadra bili napadani s kopna kamenobacačima, a s brodova pomoću ljestava po kojima su napadači ulazili u tvrđave. Zaštitnici grada nisu podnijeli silinu toga neprijateljskog napadaja koji je znatno nadmašivao njihove obrambene mogućnosti i predali su se milosti pobjednika (18. studenog 1202).¹⁵

Francuski križari i Mlečani ostali su u Zadru cijele zime 1202.-1203. godine, odnosno više od četiri mjeseca. Jedva započet pohod bio je prekinut. Villehardouin kao da je iznenađen riječima Enrica Dandola: nakon osvajanja grada dužd je izjavio grofovima i barunima da sezona više nije pogodna za plovidbu, da su oni iscrpili rezerve hrane (!), te su zbog toga prisiljeni ostanu u osvojenom gradu, koji je prikladan za to (§ 86). Ali je Robert de Clari, komu se, međutim, pripisuje manja upućenost, kategoričan: još prije nego su krenuli prema Mlecima, Enrico Dandolo informirao je vojsku o tom dugotrajnom zadržavanju u Zadru.¹⁶ I to je vjerojatnije. Križari su znali kamo idu, zašto idu i koliko će vremena tamo ostanu.

Kasno isplavlivanje flote iz Mletaka (9. listopada 1202.) nije bilo slučajno plod nepredviđenih okolnosti (sporazum o osvajanju Zadra među križarima i Mlečanima bio je postignut najkasnije krajem srpnja ili početkom kolovoza, a 8. rujna u San Marcu Dandolo je svečano primio križ), nego su to Mleci svjesno pripremili. Ovdje se pojavljuje pitanje je li flota bila u stanju, čak i nakon početka rujna, isploviti prema Egiptu? Odgovor je samo jedan: jest, ona je imala tu mogućnost jer je kraj ljeta bio potpuno pogodan za plovidbu prema istočnom Mediteranu. Do 15. listopada brodovi su se još usmjeravali u taj pravac, dok je doba studenog i prosinca bilo vrijeme povratne plovidbe, odnosno iz Levanta put Zapada.¹⁷ Osim toga, prema ugovoru iz 1201. g. Francuzi su morali imati hranu za devet mjeseci (Villehardouin, § 21); Mlečani – isto. To samo još jednom potvrđuje ono što je Robert de Clari pisao o planu Enrica Dandola.

Poravak križara u Zadru u zimi 1202.-1203. g. uopće nije prošao spokojno. On je više bio sličan grozničavoj pripremi nego odmoru prije važne predstojeće akcije. Prvo, saveznici su podijelili među sobom osvojeni grad: Mlečani su dobili luku i dio grada oko nje, a Francuzi – ostali dio Zadra. Mir je prestao još trećeg dana, odnosno oko 21.-22. studenog kada „je počeo velik i okrutan sukob između Mlečana i Francuza“. Objе su strane doživjele velike štete. Bilo je potrebno puno napora s jedne i

¹⁵ Napad je počeo 13. studenog 1202. i trajao je pet dana, odnosno do 18. studenog. G. De VILLEHARDOUIN, I, 87, bilj. 2: E. Faral tvrdi da je to bilo vrijeme za uvođenje opsadnog oružja, te prihvaća da je Zadar osvojen 24. studenog. Ali je to samo pretpostavka.

¹⁶ R. de CLARI, § XIII, 12.

¹⁷ Michel BALARD, *La Méditerranée médiévale*, Paris, 2006. (Les Médiévistes français – 6), 20-21.

s druge strane, tijekom cijelog tjedna, da se na kraju „milošću Božjom mir ponovno vrati“ (Villehardouin, § 86-90).

Jedva je naoružani sukob među Francuzima i Mlečanima bio obustavljen, kada je vojskom hodočasnika ovladao ozbiljan neposluh. Mnogi od onih koji su primili križ kao znak svoje obveze vojevanja za oslobođenje Svetih zemalja bili su nezadovoljni odgađanjem pohoda. I počeli su napuštati Zadar – morem i kopnom. Villehardouin s tugom primjećuje: „I tako se vojska smanjivala suviše mnogo svakog dana“ (§ 101). Među onima koji su krenuli bio je veliki barun Simon de Montfort, njegov brat Guy, Robert Mauvoisin, opat des Vaux de Cernay i mnoštvo drugih. Njima su se pridružili Enguerrand de Boves i njegov brat Hugues i „toliko ljudi koliko su ih iz svoje zemlje mogli odvesti“ [kraljevski domaine] (§ 109).¹⁸ Tako se zima, koju je flota provela u Zadru, odrazila vrlo loše i na jedinstvo vojske i na njezin broj.

Najvažniji su događaji, međutim, tek slijedili. Prije svega, hodočasnici su morali dobiti oprostjenje od pape jer je Inocent III. „bio nezadovoljan zbog osvajanja Zadra“ (Villehardouin, § 105). U Rim su bila poslana dva viteza – Jean de Friez i Robert de Boves, i dva duhovnika – Nevelon de Soissons i Maître Jean de Noyon, kancelar grofa Baudouina de Flandre et de Hainaut. Oni su dobro ispunili svoju misiju (trima, bez Roberta de Bovesa, koji je krenuo za Siriju) papa je dao svoje oprostjenje s obrazloženjem da su hodočasnici osvojili Zadar (kršćanski grad koji je bio u vladavini mađarsko-hrvatskoga kralja Emerika, isto križara) „zbog odsutnosti ostalih“. Dapače, on ih je zamolio čuvati vojsku jedinstvenu i složnu jer se bez nje služenje Bogu ne bi moglo ispuniti (Villehardouin, § 105-107). A ta izjava rimskog prvosvećenika bila je svojevrsno opravdavanje sličnih akcija i u budućnosti (veljača 1203.).

Dok su poslanici vojske u Rimu ulagali napore da dobiju oprostaj Inocenta III., u Zadru je bio sklopljen nov sporazum u usporedbi s kojim je ono što je bilo učinjeno dalmatinskom gradu, bilo tek dječja pakost. Taj sporazum ne samo da je doveo do kolektivnoga grijeha nepoznatog dotada, nego je konačno uništio prvobitnu ideju križarskog pohoda. Još za vrijeme proljeća/ljeta 1202. g. (terminus post quem – svibanj 1202 – smrt Foulquesa de Neuilly: Villehardouin, § 73) Aleksije Anđel, sin svrgnutoga bizantskog imperatora Izaka Anđela, pobjegao je iz Konstantinopola i na putu prema Njemačkoj našao se u Veroni. Tamo je on saznao o križarskoj vojsci koja se skupljala u Mlecima, i savjetovali su mu obratiti joj se s molbom za pomoć. „On je, međutim, uzeo svoje poslanike i poslao ih je k markizu Bonifaceu de Montferratu, koji je predvodio vojsku, i k drugim barunima“ (Villehardouin, § 72). Predvodnici pohoda bili su iznenađeni napravljenim prijedlogom, ali su bez oklijevanja odgovorili: „Ako on nama želi pomoći da vratimo prekomorsku zemlju, mi ćemo njemu pomoći da on

¹⁸ Kronologija događaja u Zadru (studenj 1202. – travanj 1203.), u onom vidu koji nam prikazuje Villehardouin, nije točna. Svjesno ili ne, on je promijenio mjesta najvažnijih događaja: poslanstvo papi, sporazum s Aleksijem Anđelom i napuštanje vojske od nekih vitezova. S druge strane R. de CLARI (§ XIV, 14) izjavljuje da su Simon de Monfort i Enguerrand de Boves krenuli istodobno još kada se pripremao napad na Zadar.

osvoji svoju; jer znamo da je ona bila nepravedno oteta od njega i njegova oca“ (Villehardouin, § 72). Oni su obavijestili o toj svojoj odluci Aleksija Anđela, koji je već bio u Njemačkoj kod Filipa Švapskog.

Sljedeća etapa pregovora počela je ubrzo nakon 1. siječnja 1203. Onda su u Zadar stigli poslanici križara i zajedno s njima predstavnici Filipa Švapskog i Aleksija Anđela. Susreli su se s njima i visokim barunima iz vojske kod mletačkog dužda Enrica Dandola. Kada su čuli poslanicu kralja Filipa, predvodnici križara upoznali su se s prijedlogom Aleksija Anđela. U osnovnim crtama sadržaj prijedloga je sljedeći: ako mu križarska vojska pomogne da postane bizantski imperator (Villehardouin piše: da „vrati svoju baštinu“, što je netočno), on bi „cijeli teritorij Romanije podčinio Rimu“, platio dvjesto tisuća srebrnih maraka, osigurao ga s dovoljno hrane, jamčio sudjelovanje deset tisuća Bizantinaca u ratnim aktivnostima u Svetoj zemlji u roku od jedne godine. Na kraju je još obećao da će vlastitim sredstvima podržati petsto vitezova u prekomorskoj zemlji „do kraja svog života“ (Villehardouin, § 93). Napravljeni prijedlog – „takav dobar sporazum nitko i nikada nije predlagao“ – bio je razmatran na sjednici parlamenta već sljedećeg dana. Francuzi iz vojske podijelili su se u dvije stranke (Mlečani nisu sudjelovali u tom razmatranju) Opat des Vaux de Cernay, govornik stranke koja je bila protiv sporazuma (Villehardouin ju naziva „koja je željela podijeliti vojsku“), izjavio je kategorično da on i njegovi pristaše nikada ne bi prihvatili sličan prijedlog jer to bi značilo vojevati protiv kršćana i „da oni uopće nisu krenuli s tom svrhom, ali bi željeli otići u Siriju“ (Villehardouin, § 94). Druga je stranka isto bila kategorična: to je bila jedina mogućnost za osvajanje prekomorskih zemalja. Pristalice predlaganog sporazuma dobili su potporu duhovnika: Simon de Loos (Flandrija, jugozapadno od Lila) bio je u opoziciji svom subratu iz reda Cîteaux – des Vaux de Cernay (Robert de Clari piše da su prelati iz vojske bili na strani onih koji su željeli taj sporazum: § XXXIX, 39-40). Odlučujuća za konačni ishod rasprave bila je intervencija Bonifacea de Montferrata, grofa Baudouina de Flandre et de Hainaut, grofa Louisa de Bloisa, grofa Huguesa de Saint-Paula. Oni su izjavili da prihvaćaju sporazum jer bi u protivnom bili ozloglašeni. Dogovaranje je završilo tamo gdje je i počelo – u palači Dandola: sporazum je bio potvrđen „zakletvama i privilegijama s visećim pečatima“. Villehardouin piše još nešto: „Onih koji su dali zakletvu u ime Francuza bilo je samo dvanaest, a oni nisu mogli imati više“ (Villehardouin, § 98). To što je Villehardouin pisao da je pristalica ideje da vojska krene prema Konstantinopolu bilo suviše malo, potvrđuje i pismo grofa Huguesa de Saint-Paula do Henryja, vojvode Louvena.¹⁹ Robert de Clari ostavlja dojam da je snažan utjecaj u donošenju odluke imao Enrico Dandolo. Mletački dužd je izjavio: „Seigneurs, u Grčkoj ima jedna jako bogata zemlja s puno velikog blaga. Ako bismo imali zgodnu priliku otići tamo i uzeti hranu iz zemlje i druge stvari, tako da bismo bili dobro nagrađeni; čini mi se da je to jedan dobar savjet i da bismo mogli otići preko mora.“ I dalje: „Seigneurs, mi imamo dobru priliku otići u

¹⁹ G. De VILLEHARDOUIN, I, 101, bilj. 1 (komentar E. Faral).

Konstantinopol ako se vi angažirate; jer mi imamo prava na to.“ I na kraju: „U stvari hodočasnici i Mlečani su se dogovorili krenuti prema Konstantinopolu.“²⁰ Na taj način vitez iz Pikardije nadoknadio je jedan Villehardouinov „previd“, naime: aktivnu ulogu Mletaka u donošenju odluke vezane uz sporazumijevanje s Aleksijem Anđelom.

Nakon donošenja odluke i potpisivanja ugovora Francuzi i Mlečani morali su dočekati već odavno određeno vrijeme isplavljenja prema Zadru – oko Uskrsa 1203. godine, kada je tamo morao doći i Aleksije Anđel. Sedmog travnja brodovi su bili nakrcani, hodočasnici su se nastanili u luci, a Mlečani su razrušili „grad, toranj i zidove“ („la ville et les tors et les murs“), ali istodobno su izgradili tvrđavu („presidium“) na otoku nasuprot Zadru, odnosno na Ugljanu.²¹ Nakon toga flota je krenula prema Konstantinopolu. Neprijateljske operacije križara protiv Bizanta počele su još od Duraza, odnosno Dirachiuma (hrv. Drač, alb. Durrës) i nakon toga na Krfu (Kérkyra/, gdje je štíćenik križarske vojske Aleksije Anđel radosno i svečano primljen (tako bar tvrdi Villehardouin). Za vrijeme tromjesečnog boravka na Krfu spor o smjeru pohoda pojavio se ponovno. Ipak je odluka iz siječnja 1203. godine bila potvrđena. Flota je nastavila svoj put i kroz rt Male (Peloponez), Negropont (Eubeja), otok Andros, Bouche d'Avie (Helespont, Dardaneli), Abidos, Saint Stefano i na kraju se usidrila u Escutairu (Scutarion, Scutari ili ant. Khrysepolis – suvr. tur. Üsküdar). Predstojao je prvi napad na bizantsku prijestolnicu, nakon kojega će uskoro slijediti drugi i odlučujući za budućnost Bizanta.

Dotle su bile predstavljene osnovne činjenice koje dokumentiraju skretanje pohoda i njegov najvažniji rezultat: osvajanje Konstantinopola. Kakve su bile pozicije triju snaga (francuski hodočasnici, papa Inocent III. i Mleci?) čije su akcije dovele do toga, na prvi pogled, neočekivanog rezultata:

Počnimo s vojskom koja je bila formirana uzimanjem križa između 1198. i 1202. godine. Osnovni naši izvori su spisi Geoffroya De Villehardouina i Roberta de Clarija. Obojica su bili svjedoci i sudionici opisivanih događaja; oba su promatrala skoro sve što se dogodilo, iznutra – jedan među velikim barunima, drugi s gledišta tzv. siromašnih vitezova (li povre chevalier de l'ost). I tako, prema ustanovljenom statutu, sudionici u pohodu su *hodočasnici-križari*. Kao takvi, oni su dobrotivi i dobri kršćani, hrabri i časni plemići; spremni su da strpljivo i bez protivljenja podnose sve poteškoće u ime Božje. Oni su naivni i lako ih je moguće dovesti u zabludu i čak obmanuti.²²

²⁰ R. de CLARI, § XIII, 16; § XXXIII, 32.

²¹ Toma ARHIDAKON, *Historia Salonitana*, XXIV, 7, 130/9-22. O utvrđenjima grada: Ivo PETRICIOLI *Umjetnička baština Zadra*, Zagreb, 2005., 15-35.

²² Nakon što najavljuje prijedlog koji je E. Dandolo uputio križarima – sudjelovati u osvajanju Zadra – Robert de Clari završava taj odlomak ovako: „Baruni i križari na visokom položaju bili su suglasni s tim što im je rekao dužd, ali ostali iz vojske nisu znali o toj odluci, osim najpoznatiji ljudi“ (§ XIII, 12).

Oni su krenuli iz Francuske (vitezova Lombardije i Imperije bilo je veoma malo)²³ prema Mlecima da bi oslobodili zemaljski Jeruzalem, a osvojili su njegov ideološki homonim Konstantinopol; svrha im je bila da pruže podršku francuskom kraljevstvu u Svetoj zemlji, ali su stvorili latinski konstantinopoljski imperij i Morejsku kneževinu. Okrenuli su lako leđa križarskoj ideji, mada i ne otvoreno, bar do početka 1204. g. Ta promjena počinje još u Mlecima u ljeto 1202. godine. Onda se u ideji koja ih je vodila pojavljuju dvije pukotine: spominjanje mogućeg sporazuma s Aleksijem Anđelom i prijedlog Enrica Dandola o osvajanju Zadra. Moralne vrline hodočasnika bile su pretpostavljene kušnji kojoj oni nisu odoljeli. Vojska je suviše lako prihvatila sudjelovanje u osvajanju Zadra i još je lakše prihvatila pokret prema Konstantinopolu.²⁴ Tako ona nije ispunila poruku svoga duhovnog vođe pape Inocenta III., koji je bio inicijator, pokrovitelj i voditelj Božje misije, čija je svrha bila podrška Svetoj zemlji. Nadalje se vojska podčinjavala jedino svom interesu i zapravo je odbacila načela koja su osiguravala funkcioniranje institucije zvane križarski pohod. Mogla je biti iznuđivana (Mleci) ili kupljena lako (Aleksije Anđel) Od trenutka kada su križari prihvatili pohod na Zadar do 12. travnja 1204., kada su osvojili Konstantinopol i opljačkali ga, to je bila vojska sastavljena od avanturista, a ne hodočasnika koji su primili sveti zadatak služenja Bogu. Vitezovi nisu marili o svojoj kršćanskoj misiji, nego ih je vodila žudnja za pljačkom. Ništa ih nije bilo u stanju spriječiti da oskrnave grobove bizantskih imperatora (uključujući i grob Justinijana I.), koji su se nalazili u prijestolnoj crkvi „Sveti apostoli“.²⁵ Njima je čak nedostajala i motivacija Mletačke Republike, njihova punopravnog saveznika, jer je za Republiku Sv. Marka uništavanje Bizantskog Imperija bilo državna politika, a ne tek slučajna epizoda.

Ako je tome vjerovati, vojska nije bila informirana (nego čak i obmanuta?), kamo ide i s kojom svrhom, dakle, dolazeći u Zadar, vojska je bila dovedena pred gotov čin.

²³ O njima: Jean LOUGNON, *Les compagnons de Villehardouin...*, 227-250.

²⁴ Ne nedostaju pokušaji opravdanja lakoće s kojom se armija udaljila od svoga prvobitnog cilja i promijenila svoj put. Zašto su križari skrenuli od Svete zemlje ka Konstantinopolu? „Jer su bili sumnjičavi prema *grčkim* imperatorima za koje su smatrali da su sklopili tajni savez sa Saladinom, kakav je u stvari bio slučaj. Osim toga, moguće je otkriti više od jednoga strateškog argumenta u korist ideje o umirenju sjeveroistočnog Mediterana prije početka velikog napada na jugoistoku“ (Frederic LANE, *Venise. Une république maritime*, Paris, 1985., 71). Jedva da je potrebno komentirati strateške argumente američkog znanstvenika. Jer su to suvremene sugestije, a ne realne namjere križara koje su dokazane s izvorima. Neuvjerljiva je i tvrdnja o utjecaju na odluku predvodnika pohoda da sklopi ugovor između Bizanta i Ajubina iz Egipta. Takav ugovor bio je sklopljen između Andronika I. Komnina (1183.-1185.) i Saladina (Salah-ad-din) (Franz DÖLGER, *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches*. Teil I, München, 1924., No 1563; Г. ОСТРОГОРСКИ. *Историја Бизантије*, Београд, 1969. с. 374), ali je to bilo još prije nego što je Saladin osvojio Jeruzalem (1187.), prije Trećega križarskog rata i dvadeset godina prije Četvrtog rata!

²⁵ O pljački koju su križari poduzeli u Konstantinopolu: Christopher FERRARD, *The Amount of Constantinople Booty in 1204, Studi Veneziani*, XIII (1971.), 95-104.

Papa Inocent III. (1198.-1216.) ideolog je, inicijator i patron Četvrtoga križarskog rata. On je postavio ratne okvire pohoda: križari ne bi smjeli vojevati protiv kršćana, osim ako oni smetaju operacijama za spašavanje Svete zemlje. Preko svog legata Pietra de Capue (kardinal Sante Marije in Vite Lape, a kasnije i San Marcella) papa je izjavio: „Svi koji bi uzeli križ i u vojsci služili Bogu u trajanju od jedne godine, bili bi oslobođeni svih grijeha koje su počinili i koje su ispovjedili“ (Villehardouin, § 2). Uskoro su hodočasnici prekršili upravo tu zabranu i doveli su rimskog prvosvećenika do vrlo nezgodne situacije. Nakon osvajanja Zadra Inocent III. bio je prisiljen ignorirati svoju zapovijed i dao je oprostaj križarima „kao svojim sinovima“, pri čemu im naređuje i moli ih da čuvaju vojsku jedinstvenu i složnu jer je znao da se bez te vojske služba Bogu ne bi mogla ispuniti (Villehardouin, § 107). Papa je oprostio Francuzima, ali ne i Mlečanima. Zaista su Enrico Dandolo i njegovi sugrađani bili huškači, ali su Francuzi bili izvršioци! Najzanimljivije je to da se nisu ispostavili krivima oni koji su osvojili Zadar, nego oni koji nisu sudjelovali u tom osvajanju, odnosno hodočasnici koji se nisu pridružili vojsci prije njezina isplavljenja iz Mletaka!

Slijedila je za papu prava kušnja.²⁶ Vješto poticani od Enrica Dandola (vidi gore), križari su prihvatili privlačan prijedlog neozbiljnog Aleksija Anđela, a to je konačno promijenilo smjer pohoda i njegovu konačnu svrhu. Papa nije sudjelovao izravno u tričariji vezanoj uz Konstantinopol, ili pak nema dovoljno podataka o sudjelovanju rimskog prvosvećenika. Ali teško da bi se Inocent III. suprotstavio sličnom sporazumu čije bi mu ostvarenje donijelo najveću moguću korist: podčinjavanje Konstantinopolske crkve Rimu. Mašta rimskih prvosvećenika bila bi onda ostvarena. Inocent III. osudio je, ali je istodobno i oprostio prvi grijeh osvajanja i uništavanja Zadra. Ali on nije osudio i nije osjetio potrebu da osudi, a još manje da oprostí sljedeći grijeh križara – osvajanje, spaljivanje i nemilosrdno pljačkanje bizantske prijestolnice. Jedva da je Sveti Otac pokazao nezadovoljstvo kada je nekoliko dana nakon osvajanja Konstantinopola katedralni hram Sveta Sofija bio povjeren Mlečaninu Tomasu Morosiniju – prvom latinskom patrijarhu Konstantinopola (1204.-1211.).

I na kraju, treći sudionik u tim iznimno važnim događajima koji su promijenili politički izgled europskog jugoistoka u početku trinaestog stoljeća. Mnogo se pisalo o ulozi Mletaka. Još u dalekoj 1877. godini G. Hanotaux je objavio opširni članak s

²⁶ Valjda nije slučajno da je dogovaranje između Inocenta III. i bugarskog cara Kalojana (1197.-1207.) bilo upravo u tom periodu. Njegov početak (1199.) poklapa se s propovijedi Foulquesa de Neuillyja o organiziranju novoga križarskog pohoda, a njegov kraj, odnosno unija između Rima i Bugarskog Carstva (7.-8. studenog 1204., mada je hrisovul /gr. chrysobullon/ cara Kalojana kojim je Bugarska priznala hegemoniju Rimske crkve bio objavljen još 1203.) s osvajanjem Konstantinopola i radanjem Latinskog Imperija. Nema sumnje da je svojom politikom prema Bugarskoj, Inocent III. pokušavao stvoriti bolju političku atmosferu na europskom jugoistoku u 1203.-1204. Vidi: И. БОЖИЛОВ, В. ГЮЗЕЛЕВ, *История на средновековна България VII-XIV в. (История на България в три тома – т. I)*, София, 1999. (2006.), 443-448 (Иван Божилов); И. БОЖИЛОВ, Цар Калоян и латинският Запад, В: *800 години от битката при Одрин*, Сборник статии. Шумен, 2007, 21-36.

naslovom: *Les Vénitiens ont-ils trahi la Chrétienté en 1202?* (Jesu li Mlečani 1202. g. predali kršćanstvo?).²⁷ Evo zbog čega ću ovdje spomenuti samo najvažnije činjenice; one koje izgrađuju jasniju predodžbu o politici Republike Sv. Marka za vrijeme tzv. Četvrtoga križarskog rata.

Mletačka se Republika pojavljuje u Villehardouinovoj knjizi u svojstvu budućeg partnera križarima. Tko je bolje od Mlečana poznavao opširne morske površine istočnog Mediterana (Vidi: Villehardouin, § 12-14). Molba križara, preko šest poslanika, bila je upućena Enricu Dandolo – duždu Mletačke Republike (1192.-1205.), čovjeku s dugotrajnim iskustvom u odnosima s Bizantom. Odgovor je stigao uskoro i glasilo je: u roku od jedne godine Republika obećava izgraditi flotu koja bi prevozila križare. Određena je bila i cijena. Za Mletke je to ipak bila trgovačka operacija. Francuski su poslanici još brže i nemarno prihvatili predočene uvjete. Dotle – dobro. Ali je odmah postalo jasno da se Mleci ne žele zadovoljiti s ulogom običnog prijevoznika i promatrača, ma koliko bio povoljan ugovor. Dandolo je saopćio Francuzima svojevrstan aneks predloženom sporazumu: „Ali mi ćemo napraviti više od toga iz ljubavi prema Bogu, pripremivši pedeset naoružanih galija pod uvjetom da dok traje naše druženje (*nostre compaignie*), od svih osvajanja koja ćemo izvršiti morem ili kopnom, mi dobijemo jednu polovicu, a vi – drugu“ (Villehardouin, § 23). Poslanici velikih baruna vijećali su, ali su na kraju taj ugovor prihvatili. Bila je to lakomislena odluka mada su imali „punu vlast“ („*plain poir*“) sve dogovoriti tako dobro da to „seigneurs mogu i ostvariti“ (Villehardouin, § 11). Prema tom aneksu, bez kojeg ugovor očigledno ne bi bio sklopljen, Mletačka je Republika izjavila da će sudjelovati u predstojećoj ratnoj operaciji s najviše 6.000 – 7.000 ljudi, dok je križarska armija prema ugovoru morala imati 33.500 ljudi! A pljačka se morala dijeliti podjednako! I koliko bi ona bila veća – toliko bolje za Mletke. Na taj način Mlečani su još 1201. g. postali ravnopravni sudionici u kampanji koja se ispostavila sudbonosnom za Bizantski Imperij.

Prvi potez bio je učinjen. Godinu dana kasnije Mleci su učinili sljedeći; taj koji je ih približio cilju. Prijedlogom o osvajanju Zadra oni su kupili hodočasnike, njihovu hrabrost i njihovu krv – za trideset četiri tisuće maraka. Od prijevoznika – lojalnih partnera i promatrača – oni su se pretvorili u ucjenjivače! Ako je vjerovati Robertu de Clariju, u istom vremenu Enrico Dandolo počeo je uvjeravati hodočasnike u potrebu odlaska u Konstantinopol. Nema sumnje da su Mleci izvršili veliki pritisak kako bi ta ideja bila prihvaćena, iako Villehardouin bilježi da jedva da je slučajno što je sporazum

²⁷ *Revue historique*, IV (1877.), 74-102. (Isto u: Gabriel HANOTAUX, *Sur le chemins de l'histoire*, Paris, 1924., I, 19-52. Druga istraživanja o skretanju pohoda: Comte Riant, *Le changement de direction de la quatrième croisade d'après quelques travaux récents*, *Revue de questions historiques*, XXIII (1878.), 71-114; Jules TESSIER, *Quatrième croisade. La diversion sur Zara et Constantinople*, Paris, 1884.; Henri GREGOIRE, *The Question of the Diversion of the Fourth Crusade, or an old Controversy solved by a Latin adverb, Byzantium*; XV (1940.-1941.), 158-166; A. FROLOV, *Recherches sur la déviation de la IV Croisade vers Constantinople*, Paris, 1955.

među križarima i Aleksijem Anđelom sklopljen upravo „u duždevoj palači“ („a l'ostel le duc“). Djelovanje Enrica Dandola jedva bi moglo prouzročiti čuđenje. Ono je bilo logična posljedica odnosa između Mletaka i Bizanta u XIII. stoljeću i prije svega oružanih sukoba u 1126. i 1171. godini. Možda se osobna mržnja, koju je Enrico Dandolo bez sumnje osjećao prema Bizantincima, ne bi morala staviti u prvi plan. Ali u istom vremenu njezino postojanje ni u kom se slučaju ne može kvalificirati kao hipoteza (Jean Richard). Ustrajnost kojom je devedesetpetogodišnji dužd vodio mletačku politiku prema Bizantskom Imperiju i prije svega njegovo osobno sudjelovanje u teškom pohodu, a osobito u njegovoj prvoj operaciji protiv Konstantinopola (17. srpnja 1203. – Villehardouin, § 173), najbolji su dokaz njegove nesnošljivosti prema Imperiju. I ta je otvorena mržnja bila vješto pretvorena u elokventan pledoaje koji je uvjerio poklonike da treba krenuti od Zadra prema Konstantinopolu.²⁸

U zimi 1202.-1203. godine Zadar se ispostavio mjestom izgubljenih iluzija, istodobno postavši mjestom neprincipijelnih obračuna. On se jako brzo pretvorio u novi početak, ili čak istiniti početak pohoda. Ako se do Zadra može govoriti o prikrivenoj istini, od Zadra nadalje može se govoriti o otvorenoj laži. Grad koji se desetljećima borio za svoju slobodu protiv stalne prijetnje s imenom Mleci, pretvorio se, a da nije ni znao niti pak želio – u mjesto gdje je bila donesena odluka o jednom od najvećih zločina protiv kršćanstva: osvajanju Konstantinopola, koji se pretvorio u početnu točku pravoga cilja pohoda: uništavanje Bizantskog Imperija.

²⁸ O bizantsko-mletačkim odnosima uoči pohoda vidi: Г. ОСТРОГОРСКИ, *Историја Византије*, Београд, 387-390; Helene AHRLWEILER, *L'idéologie politique de l'empire byzantin*, Paris, 1975., 98; Donald M. NICOL, *Byzantium and Venice. A Study in Diplomatic and Cultural Relations*, Cambridge, 1988.

Ivan BOŽILOV: ZADAR AND THE FOURTH CRUSADE

Summary

In 1201 the emissaries of the leader of the Fourth Crusade under preparation negotiated a contract with the doge of the Venetian Republic which had to guarantee the transport of Crusader troops to Egypt. A year later, the Crusader army was unable to pay its debt to the Venetians and under pressure from Enrico Dandolo headed to Zadar in order to conquer it and hand it over to the Venetians. The French and the Venetians spent the 1202-1203 winter in Zadar. They received absolution from pope Innocent III and made a treaty with Alexius Angelus (the son of the overthrown Byzantine emperor Isaac II Angelus) which lead them not to Jerusalem but to Istanbul. The pilgrims naively fell into the trap set up by the Venetian Republic. Their moral virtues proved inadequate and they could not resist the temptation. They were easily bought by Dandolo and afterwards by Alexius Angelus and finally, enchanted by its wealth, they conquered the Byzantine capital. Innocent III, whose actions were motivated by the idea of one Respublicae Christianae, supported and directed all the actions of the pilgrims who instead of serving God were lead by the wish to satisfy their greed. The Venetians skillfully manipulated the credulity of the Crusader army to achieve their own political and economic goals.

Key words: Zadar, the Fourth Crusade, pope Innocent III, Venetian Republic

